

Bekzod G'ANIYEV,

Tadqiqotchi, O'zRFA QQB Ijtimoiy-gumanitar fanlar universiteti, Nukus, O'zbekiston

E-mail: ganiyevbekzod1988@gmail.com, ORCID: 0009-0008-3956-7377

TAFU professori M.Raxmonova taqrizi asosida

KASALLIKLARNI DAVOLASH BILAN BOG'LIQ SHOMON MAROSIM FOLKLORI OBRAZLAR TIZIMI MIFOPÖETIK TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqolada kasalliklarni davolash bilan bog'liq shomon marosim folklori obrazlar tizimi mifopöetik jihatdan tahlil qilinadi. Unda shomon, bemor, kasallik yoki kasallik keltiruvchi mifologik kuchlar, ajdodlar ruhi, homiy va himoyachi obrazlarining marosim jarayonidagi funksional-semantik xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, obrazlarning shakllanishida mifologik dunyoqarash, ritual harakatlar, verbal formulalar hamda ramziy unsurlarning o'zini ochib beriladi. Tadqiqotda shomon marosim folkloridagi obrazlar qarama-qarshilik, vositachilik, himoya va tiklanish kabi mifopöetik modellar asosida tahlil qilinib, ularning kasallik va davolash motivlarini badiiy ifodalashdagi ahamiyati aniqlanadi.

Kalit so'zlar: shomon, shomon marosim folklori, kasallik, davolash, mifopöetika, obrazlar tizimi, mifologik obraz, shomon obrazi, bemor obrazi, marosim, ritual, mifologik kuch.

МИФОПӨЭТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВ ШАМАНСКОГО ОБРЯДОВОГО ФОЛЬКЛОРА, СВЯЗАННОГО С ЛЕЧЕНИЕМ БОЛЕЗНЕЙ

Аннотация

В статье проводится мифопöетический анализ системы образов шаманского обрядового фольклора, связанного с лечением болезней. Рассматриваются функционально-семантические особенности образов шамана, больного, болезни или мифологических сил, вызывающих болезнь, духов предков, покровителей и защитников в структуре лечебного обряда. Особое внимание уделяется роли мифологического мировоззрения, ритуальных действий, вербальных формул и символических элементов в формировании образов. Образы шаманского обрядового фольклора анализируются на основе мифопöетических моделей противостояния, посредничества, защиты и восстановления, а также определяется их значение в художественном выражении мотивов болезни и исцеления.

Ключевые слова: шаман, шаманский обрядовый фольклор, болезнь, лечение, мифопöетика, система образов, мифологический образ, образ шамана, образ больного, обряд, ритуал, мифологическая сила.

MYTHOPOETIC ANALYSIS OF THE CHARACTER SYSTEM OF SHAMANIC RITUAL FOLKLORE ASSOCIATED WITH THE TREATMENT OF DISEASES

Abstract

This article presents a mythopöetic analysis of the system of characters in shamanic ritual folklore associated with the treatment of diseases. It examines the functional and semantic features of the shaman, the patient, disease or mythological forces causing illness, ancestral spirits, patrons, and protective figures within healing rituals. Particular attention is paid to the role of mythological worldview, ritual actions, verbal formulas, and symbolic elements in the formation of these characters. The characters of shamanic ritual folklore are analyzed through mythopöetic models of opposition, mediation, protection, and restoration, while their significance in the artistic representation of illness and healing motifs is also determined.

Keywords: shaman, shamanic ritual folklore, illness, treatment, mythopöetics, character system, mythological character, shaman character, patient character, ritual, ceremony, mythological force.

Kirish. Xalq og'zaki ijodining qadimiy qatlamlaridan biri bo'lgan marosim folklori xalqning olam haqidagi tasavvurlari, diniy-mifologik qarashlari, urf-odatlar va kundalik hayot tajribasini o'zida mujassam etadi. Ayniqsa, kasalliklarni davolash bilan bog'liq shomon marosimlari insonning tabiat va g'ayritabiiy kuchlar haqidagi tasavvurlarini aks ettiruvchi muhim folklor hodisasi sifatida namoyon bo'ladi. Bunday marosimlarda kasallik oddiy jismoniy holat sifatida emas, balki inson va ko'rinmas kuchlar o'rtasidagi muvozanatning buzilishi sifatida talqin qilinishi mumkin [1].

Shomon marosim folklorida kasallik va uni bartaraf etish bilan bog'liq qarashlar turli janriy shakllarda namoyon bo'ladi. Shomon chorlovlari, afsunlar, duo va iltijolar, marosim qo'shiqlari, mifologik hikoyalar hamda turli ritual harakatlar ushbu folklor qatlamining tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Mazkur janrlarda kasallikning kelib chiqishi, uning sabablari,

davolash vositalari, shomonning vazifasi va marosimning bajarilish tartibi o'ziga xos badiiy vositalar orqali ifodalanadi.

Kasallik va davolash motivlarini mifopöetik jihatdan o'rganish shomon marosim folklorining nafaqat mazmunini, balki obrazli, ramziy va semantik xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Mifopöetik yondashuv orqali kasallik, shomon, ruh, tabib, yovuz va ezgu kuchlar, tabiat unsurlari kabi obrazlarning badiiy-semantik vazifalarini ochib berish mumkin.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi kasalliklarni davolash bilan bog'liq shomon marosim folklorida kasallik va davolash motivlarining mifopöetik xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida ushbu motivlarning folklor janrlarida namoyon bo'lish shakllari, mifologik mazmuni, obrazlar tizimi va badiiy funksiyalari yoritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Shomonlik va u bilan bog'liq folklor hodisalarini o'rganish folklorshunoslik, etnografiya, antropologiya va dinshunoslikning tutash nuqtalarida shakllangan. Shomon marosimlari qadimgi insonning tabiat, ruhlar olami va inson o'rtasidagi munosabatlarni anglash shakllaridan biri sifatida tadqiq etilgan.

O'zbek folklorshunosligida mifologik qarashlar va xalq marosimlarini o'rganishda M. Jo'rayevning tadqiqotlari muhim ahamiyatga ega. Olim o'zbek mifologiyasining tarixiy ildizlari, mifologik obrazlar va xalq tasavvurlarining badiiy folkloridagi ifodasiga alohida e'tibor qaratadi. Mifologik obrazlarning semantik xususiyatlarini o'rganish shomon marosimlarida uchraydigan ruh, ajina, dev, pari kabi obrazlarning funksiyasini tushunish uchun nazariy asos yaratadi [2].

H. Zarifov, M. Alaviya, M. Afzalov, K. Imomov, O. Safarov, B. Sarimsoqov [3] kabi folklorshunoslarning tadqiqotlarida o'zbek xalq marosimlari, xalq ijodi janrlari, mifologik qarashlar va marosim folklorining badiiy xususiyatlari turli jihatlardan yoritilgan. Ushbu ilmiy izlanishlarda marosim folklorining xalqning qadimiy dunyoqarashi bilan uzviy bog'liqligi ko'rsatib beriladi.

Shomonlik masalasini kengroq etnomadaniy kontekstda o'rganish ham mazkur mavzu uchun muhim nazariy asos bo'la oladi. Shomon faoliyatining asosini tashkil etuvchi marosim, chorlov, afsun, ruhlar bilan aloqa va davolash amaliyotlari turli xalqlar folklorida o'ziga xos shakllarda uchraydi. Shu sababli shomon marosim folklorini faqat badiiy hodisa sifatida emas, balki xalqning mifologik tafakkuri va marosimiy amaliyoti bilan bog'liq kompleks hodisa sifatida o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, shomonlik bilan bog'liq marosimlar bo'yicha muayyan ilmiy izlanishlar mavjud bo'lsa-da, aynan kasallik va davolash motivlarining mifopoetik tizimi alohida tadqiqot obyekti sifatida yanada chuqurroq o'rganishni talab qiladi. Xususan, kasallik obrazining mifologik semantikasi, davolash motivining marosimiy va badiiy funksiyasi, shomon obrazining vositachilik xususiyati hamda marosim matnlaridagi ramziy birliklarni kompleks tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini folklorshunoslik, mifologiya, lingvopoetika va marosim folklorini o'rganishga doir nazariy qarashlar tashkil etadi. Tadqiqotda kasallik va davolash motivlarini kompleks o'rganishga imkon beruvchi bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi.

Birinchidan, mifopoetik tahlil metodi asosida shomon marosim folkloridagi kasallik, davolash, ruh, shomon, g'ayritabiyy kuchlar va muqaddas makon kabi tushunchalarning mifologik mazmuni ochib beriladi. Mifopoetik yondashuv badiiy obrazlarning yuzaki mazmuni bilan cheklanib qolmasdan, ularning qadimiy mifologik tasavvurlar bilan bog'liq semantik qatlamlarini aniqlash imkonini beradi.

Ikkinchidan, qiyosiy-tipologik metod orqali turli marosim janrlarida uchraydigan kasallik va davolash motivlarining o'xshash hamda farqli jihatlari aniqlanadi. Bunda shomon chorlovlari, afsunlar, marosim qo'shiqlari va boshqa folklor shakllarining mazmuniy hamda funksional xususiyatlari qiyoslanadi.

Uchinchidan, semantik tahlil metodi yordamida kasallik bilan bog'liq leksik birliklar, ramzlar va obrazlarning ma'no doirasi o'rganiladi. Kasallikning "begona kuch", "ruhiy ta'sir", "muvozanatning buzilishi" yoki "salbiy kuchning kirib kelishi" tarzidagi talqinlari xalqning mifologik dunyoqarashi bilan bog'liq holda tahlil qilinadi.

To'rtinchidan, funksional tahlil orqali shomon marosim folklorining asosiy komponentlari aniqlanadi. Bunda shomonning marosimdagi vazifasi, chorlov va afsunlarning

funksiyasi, marosim qo'shiqlarining ta'sirchanlik xususiyati hamda ritual harakatlarning badiiy-semantik vazifasi hisobga olinadi.

Tadqiqot jarayonida, shuningdek, tarixiy-tipologik, strukturaviy va kontekstual tahlil usullaridan ham foydalanildi. Mazkur metodlarning uyg'unligi shomon marosim folkloridagi kasallik va davolash motivlarini mazmun, shakl, obraz va funksional jihatdan yaxlit holda o'rganish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Shomon marosim folklorida kasallik va davolash motivlari o'zaro chambarchas bog'langan ikki asosiy semantik qatlamni tashkil etadi. Kasallik motivi salbiy holat, izdan chiqish, begona kuchning ta'siri yoki inson va g'ayritabiyy olam o'rtasidagi muvozanatning buzilishi bilan bog'liq bo'lsa, davolash motivi ushbu buzilgan holatni tiklash, salbiy kuchni bartaraf etish va insonni avvalgi holatiga qaytarishga qaratiladi.

Kasallik obrazining mifopoetik talqinida uning bevosita jismoniy hodisadan ko'ra kengroq ma'noga ega ekanligi kuzatiladi. Xalq mifologik tafakkurida kasallik ko'pincha inson tanasiga yoki ruhiga tashqi kuchning ta'siri natijasida yuzaga keladigan holat sifatida tasavvur qilinadi. Shu sababli marosim jarayonida kasallikni "haydash", "chiqarish", "uzish", "tozalash" kabi harakatlar muhim o'rin egallaydi. Bu birliklar kasallikni moddiy bo'lmagan, biroq inson hayotiga ta'sir ko'rsatuvchi kuch sifatida tasavvur qilish bilan bog'liq [5].

Davolash motivining asosiy semantik mohiyati esa tozalash va qayta tiklash g'oyalari namoyon bo'ladi. Marosim davomida shomon turli chorlov, afsun, qo'shiq, harakat va ramziy vositalardan foydalanib, bemorning holatini o'zgartirishga intiladi. Bunda marosimning verbal va nonverbal komponentlari bir-birini to'ldiradi.

Shomon obrazi ushbu jarayonda markaziy vositachi sifatida namoyon bo'ladi. U oddiy ijrochi emas, balki inson va ruhlar olami o'rtasidagi aloqa vositachisi sifatida tasavvur qilinadi. Shuning uchun shomonning nutqi, ovozi, marosimdagi harakati, doira yoki boshqa ritual vositalardan foydalanishi alohida semantik vazifaga ega bo'ladi [6].

Shomon chorlovlari takror, undov, buyruq shakllari, murojaat, duo va iltijo kabi verbal vositalarning faol qo'llanishi kuzatiladi. Takrorlarning mavjudligi marosim matnining ritmik va ta'sirchanlik xususiyatini kuchaytiradi. Murojaat shakllari esa g'ayritabiyy kuchlar bilan aloqa o'rnatish yoki ularni chaqirish, iltijo qilish, ayrim hollarda esa ularni bemordan uzoqlashtirish maqsadiga xizmat qiladi.

Davolash marosimlarida olov, suv, tutun, daraxt, temir, rang, tovush kabi tabiat va madaniyat unsurlarining ramziy ma'nolari ham muhimdir. Masalan, olov poklanish va salbiy kuchlardan xalos bo'lish timsoli sifatida, suv esa tozalanish va yangilanish ramzi sifatida talqin qilinishi mumkin. Bunday ramzlarning mazmuni konkret marosim, hudud va folklor an'anasi kontekstida farqlanishi tabiiydir.

Shomon marosim folklorida kasallik motivi bilan bog'liq yana bir muhim jihat — qarama-qarshi kuchlar modelidir. Bir tomonda kasallik, yovuz ruh yoki salbiy kuch, ikkinchi tomonda esa shomon, muqaddas kuch, himoya qiluvchi ruh yoki davolovchi vositalar turadi. Ushbu qarama-qarshilik marosimning dramatik tuzilishini shakllantiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, shomon marosim folklorida davolash motivi uch asosiy bosqich asosida namoyon bo'lishi mumkin: kasallik sababini aniqlash – salbiy kuchni bartaraf etish – bemorni tiklash. Birinchi bosqichda kasallikning manbai aniqlanadi; ikkinchi bosqichda ritual va verbal vositalar yordamida salbiy kuchga qarshi kurashiladi; uchinchi bosqichda esa insonning normal holatga qaytishi ramziy jihatdan ifodalanadi.

Mazkur jarayon shomon marosim folklorining nafaqat ritual, balki badiiy-kompozitsion tuzilishini ham belgilaydi.

Marosim matnlaridagi obrazlar, takrorlar, murojaatlar, ramziy birliklar va harakatlar bir butun semantik tizimni hosil qiladi.

Natijada shomon marosim folklorida kasallik va davolash motivlari bir-biridan ajralgan hodisalar emas, balki yagona mifopoetik tizimning o'zaro bog'liq komponentlari ekanligi aniqlandi. Kasallik — buzilgan holatni, davolash esa uni tiklash jarayonini ifodalovchi semantik model sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Shomon marosim folklorida kasallik va davolash motivlari xalqning qadimiy mifologik dunyoqarashi, tabiat va inson munosabatlari, ko'rinmas kuchlar haqidagi tasavvurlari bilan bevosita bog'liq. Mazkur motivlarning mifopoetik tahlili shomon marosimlarining mazmuniy va badiiy qatlamlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Tadqiqot natijasida kasallik motivining shomon marosim folklorida ko'pincha salbiy kuch, buzilgan muvozanat yoki inson holatiga tashqi ta'sir tushunchalari bilan bog'lanishi aniqlandi. Davolash motivi esa tozalash, salbiy kuchni bartaraf etish, himoyalash va qayta tiklash semantik mazmunlarini o'zida mujassam etadi.

Shomon obrazi mazkur mifopoetik tizimning markaziy komponenti bo'lib, inson va g'ayritabiiy olam o'rtasidagi vositachi sifatida talqin qilinadi. Uning verbal va noverbal harakatlari marosimning ta'sirchanligini ta'minlovchi asosiy vositalardan hisoblanadi [4].

Shomon marosim folkloridagi verbal birliklar — chorlov, afsun, murojaat, takror, undov va iltijo shakllari — nafaqat kommunikativ, balki ritual-badiiy vazifani ham bajaradi. Ular marosimning poetik tuzilishini shakllantirish bilan birga, uning mifologik mazmunini ifodalashga xizmat qiladi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda shomon marosim folklorini hududiy variantlar asosida qiyosiy o'rganish, kasallik va davolash motivlarining turli janrlardagi ifodasini tizimlashtirish, marosim matnlarining lingvopoetik hamda pragmatik xususiyatlarini alohida tadqiq etish maqsadga muvofiq. Shuningdek, shomon marosim folklorining audio va video namunalarini folklor ekspeditsiyalari asosida yig'ish, tasniflash va elektron folklor korpusini shakllantirish ham muhim ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Jo'rayev M. O'zbek mifologiyasi. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Zarifov H. O'zbek xalq og'zaki ijodi va folklor an'analariga oid tadqiqotlar. – Toshkent.
3. Alaviya M. O'zbek xalq marosim folklori. – Toshkent: Fan.
4. Afzalov M. O'zbek xalq ertaklari va ularning badiiy xususiyatlari. – Toshkent.
5. Imomov K. O'zbek xalq nasri poetikasi. – Toshkent: Fan.
6. Sarimsoqov B. O'zbek marosim folklori. – Toshkent: Fan.